

Vybrané podněty pro diskusi o cílech manželství

Tomáš Machula

Manželství patří k nejstarším a nejdůležitějším společenským institucím lidstva. Nelze se proto divit, že představuje důležité téma i pro náboženské úvahy. Jednou z nejvýznamnějších a nejzajímavějších debat v rámci křesťanského chápání manželství je bezpochyby otázka cílů manželství, která má následně vliv na etické hodnocení celé řady problémů. V následujícím textu bude představeno několik podnětů pro tuto diskusi:

1. filozofický pohled (zde reprezentovaný pohledem postaveným na Aristotelově teorii přátelství);
2. teologický pohled (zde reprezentovaný Augustinovými úvahami z jeho spisu *De bono coniugali*);
3. církevní právní pohled (zde reprezentovaný starověkou a středověkou diskusí o počátku manželství).

Tyto tři pohledy jsou samozřejmě do značné míry fragmentární a nepostihují filozofické, teologické nebo právní otázky manželství v jejich systematické celistvosti a historické úplnosti. Na druhé straně se nejedná o čistě náhodně zvolené přístupy. Z filozofického hlediska patří Aristotelova etika k nejdůležitějším inspiračním zdrojům křesťanské filozofie a má svou odezvu nejen v dílech řady středověkých a novověkých aristoteliků, ale i v dílech současných filozofů. Sv. Augustin je zase nejvýznamnějším představitelem latinské patristiky a jedním z největších učitelů církve vůbec. Jeho myšlenky měly a mají v oblasti křesťanské teologie nesmírný význam. Problematika manželství a s ním do jisté míry spojená otázka panenství a celibátu je navíc v Augustinových dílech poměrně frekventovaným tématem. A konečně, zmíněný právní spor se týká velmi významné otázky, totiž vzniku svátostného svazku, což souvisí nejen s právní problematikou, ale také se sakramentologií. Proto bude otázka o cílech manželství a jejich eventuálních prioritách položena v konfrontaci s těmito třemi pohledy.

1. FILOZOFICKÁ REFLEXE MANŽELSTVÍ: ARISTOTELOVA *ETIKA NIKOMACHOVA*

Mohlo by se zdát, že mluvit o filozofických základech manželství je cosi podivného. Vztah lásky mezi mužem a ženou mnohem srozumitelněji zachycuje umění. Na druhé straně některá manželství byla a jsou spíše pragmatickým právním aktem mezi rodinami než romantickou láskou. Lze si představit také pojednání teologické, které zachycuje pozvednutí přirozeného manželství na svátost. Jak ale zachytit manželský vztah filozoficky?

Manželský vztah je založen na dvou přirozených základech. Jedním je rozumově založená vůle sdílet dobré i zlé, která plyne z přání dobra pro druhého člověka. Dobrý člověk chce samozřejmě dobro pro všechny své bližní, nicméně mezi manžely by toto přání dobra druhému mělo být čímsi výjimečné a jistým způsobem absolutní. Druhým základem je instinktivní touha po druhém pohlaví a po plození potomstva. Tento druhý bod je společný všem živočichům, ale první je záležitostí lidskou, protože vychází z rozumové přirozenosti člověka.

Onu dobrou vůli pro druhého, na které je manželství přirozeně postaveno, zdařile komentuje Aristoteles jako problematiku přátelství. Věnuje se mu zejména v osmé a deváté knize *Etiky Nikomachovy* (EN), kde ho označuje jako ctnost. Místo přesné definice přátelství se však soustřeďuje na jakýsi fenomenologický popis toho, co se za přátelství považuje. V tomto smyslu lze říct, že přátelství úzce souvisí s jednou z hlavních ctností, totiž se ctností spravedlnosti.¹

Za přítele se totiž pokládá ten, kdo chce a koná skutečné nebo jen zdánlivé dobro kvůli druhému, anebo ten, kdo chce, aby byl a žil kvůli němu, zrovna jako tomu bývá u matek k dětem a také u přátel, i když jeden druhého urazil; jiní zase pokládají za přítele toho, kdo s druhým stále obcuje a téhož si žádá, kdo s přítelem sdílí bol i radost, a to se zas nejvíce přihází u matek. Něčím takovým se určuje pojem přátelství. (...) Zdá se, opakují, že měřítkem při všem jest ctnost a ctnostný člověk.²

Aristoteles rozlišuje tři druhy přátelství:³

- přátelství pro užitek;
- přátelství pro rozkoš;
- dokonalé přátelství.

Přátelství v pravém slova smyslu je samozřejmě dokonalé přátelství, které není založeno na pouhém pomíjivém prospěchu nebo prožitku, ale na benevolenci, přání dobra druhému kvůli němu samému.⁴ Aristoteles mnohá přátelství pokládá za přirozeně nerovná, z důvodu odlišnosti osob v tomto vztahu. Klasickým případem může být přátelství rodičů a dětí. Nerovný je pro něj i vztah muže a ženy – jiné je přátelství muže k ženě a jiné ženy k muži.⁵ Tento pohled plyne částečně z odůvodněného psychologického rozdílu mezi mužem a ženou, částečně z dobově podmíněné představy o nižší hodnotě ženy. Přátelství se podle Aristotela řídí podle hodnoty. Hned však dodává, že tak vzniká jistá rovnost, která je podstatnou známkou přátelství.⁶ Mohli bychom dodat, že muž a žena jsou oba lidskou osobou, tedy v řádu přírody tím nejdokonalejším. Pak je mezi nimi třeba psychologicky jiný vztah, ale co do přátelství rovný.

Dokonalé přátelství je ovšem poměrně náročná záležitost a přirozeně tíhne k jisté exkluzivitě. Je-li (přinejmenším ve své ideální podobě) manželství dokonalým

¹ Srov. R. SOKOŁOWSKI, „Friendship and Moral Action in Aristotle,” *The Journal of Value Inquiry* 35, č. 3 (2001): 355–369.

² EN 1166a. Citováno dle ARISTOTELES, *Etika Nikomachova*, přel. A. Kříž, 2., rozš. vyd., Praha: Petr Rezek, 1996.

³ Srov. EN 1156ab.

⁴ Srov. R. SOKOŁOWSKI, „Phenomenology of Friendship,” *The Review of Metaphysics* 55, č. 3 (2002): 451–470.

⁵ Srov. EN 1158b.

⁶ Srov. EN 1158b.

přátelstvím par excellence, pak je (aplikujeme-li Aristotelův pohled na manželské přátelství) monogamie čímsi přirozeným.

Není možno býtí přítelem v dokonalém přátelství mnoha lidem, jako ani nelze zároveň milovati mnoho lidí; neboť se to podobá nadbytku a takový nadbytek směřuje přirozeně k jednomu člověku, není však tak snadno, aby se mnoho lidí najednou velice líbilo témuž člověku, snad ani to, aby to byli lidé dobří.⁷

Vrátíme-li se k výše uvedenému rozlišení základních cílů manželství, kterými jsou manželské společenství a potomstvo, kde první je záležitost tvorů rozumových a druhé záležitost všech živočichů, vidíme i u Aristotela tyto dva cíle včetně určení úrovně bytí, které jim náleží.

Zdá se, že mezi mužem a ženou jest přirozený přátelský svazek; neboť člověk jest přirozeně určen ještě více pro život manželský než pro život v obci, a to tím více, čím dřívější a nutnější jest rodina než obec, a čím více živým tvorům jest plození společné. Ostatní z nich tedy mají pouze toto společenství, lidé však spolu bydlí nejen pro plození, nýbrž i pro životní potřeby; neboť úkoly jsou předem rozděleny a jiné má muž, jiné žena; tak si navzájem pomáhají a každý své vlastní síly dává do služby společnému dobru. Proto v tomto přátelství jest i užitek i příjemnost. A bylo by to zvyšováno ještě ctností, kdyby oba byli hodní, neboť každý má svou vlastní ctnost, a to může pro ně býtí zdrojem radosti. Pojtkem se zdají býtí děti; proto se bezdětní manželé snadněji rozlučují; neboť děti jsou dobrem oběma společným, a to, co jest společné, spojuje.⁸

Vidíme, že manželský vztah je v rámci sociálních vztahů cosi prioritního, co je předpokladem života obce, nikoli jeho důsledkem. Primárním rysem manželství je vztah založený na přání dobra druhému člověku, které znamená sdílení dobrého i zlého. Podporou tohoto vztahu a zároveň jeho důsledkem a plodem je pak potomstvo. Zdálo by se proto, že stanovení cílů manželství bude začínat společenstvím v lásce a pak teprve bude následovat plození potomstva. Plyne to jak z logiky věci (lidé vstupují do manželství obvykle kvůli vztahu s druhým člověkem, nikoli kvůli povinnosti zplodit potomky), tak z nadřazenosti rozumové přirozenosti nad oblastí instinktů.

2. TEOLOGICKÁ REFLEXE MANŽELSTVÍ: AUGUSTINOVA NAUKA V *DE BONO CONIUGALI*

Po aristotelsky inspirované reflexi manželství jako nejvyššího přirozeného druhu přátelství věnujme pozornost největšímu ze západních církevních otců prvního tisíciletí, sv. Augustinovi. Augustinovo pojetí manželství je na filozofické rovině také postaveno na koncepci přátelství. Tuto koncepci však rozvíjí v intencích spíše novoplatónského myšlení, jednak ji zapracovává do teologického rámce.

Protože každý jednotlivý člověk je částí lidského rodu a přirozenost lidská je svým způsobem společenská, má i veliký a přirozený dar, totiž schopnost přátelství. Kvůli tomu chtěl Bůh, aby všichni lidé vznikli z jednoho, aby ve svém společenství byli udržováni nejen pouhou podobností rodu, ale též poutem příbuzenství. A tak prvním přirozeným pojtkem lidské společnosti je manžel a manželka.⁹

⁷ EN 1158a.

⁸ EN 1162a.

⁹ AURELIUS AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1. Citováno dle AURELIUS AUGUSTINUS, *O lži a jiné úvahy*, přel. I. Nykel, Třebíč: Akcent, 2000.

Augustin věnuje velkou pozornost vážení míry dobra příslušného manželství, vdovství a panenství. Toto srovnávání ale není pro naše téma důležité. Podstatné je, že manželský vztah je pro Augustina jistým dobrem. Na otázku proč tomu tak je, Augustin odpovídá:

Mám za to, že nikoliv kvůli pouhému plození dítek, ale kvůli samotnému, rovněž přirozenému, společenství mezi rozdílným pohlavím.¹⁰

Dostáváme se opět k otázce dvou cílů manželství, tj. ke vzájemnému společenství v lásce a plození potomstva. Augustin, jak se zdá, zde klade manželské společenství přinejmenším na stejnou úroveň jako plození potomstva. Tomu odpovídá i radikální odmítnutí polygamie, která by byla sice z hlediska plození účinnější, ale z hlediska rozvíjení interpersonálního vztahu nikoli. Je ale třeba říci, že otázce plození věnuje mnohem větší pozornost, a to jednak v souvislosti srovnávání manželství a panenství, jednak v souvislosti s nejrůznějšími hříchy v oblasti sexuality. O samotném přátelském vztahu mezi manžely, na kterém je manželství založeno, ve spise *De bono coniugali* už příliš mnoho nenajdeme. Augustin se o vztahu manželského přátelství samozřejmě vyjadřuje i na jiných místech svého díla. Podobně jako Aristoteles považuje tento vztah za asymetrický. Jistá oboustranná asymetrie je samozřejmě psychologicky oprávněná, ale najdeme zde i dobově podmíněné trvání na podřízenosti ženy manželovi. Manželka je pro muže jeho „milá“, „choť“ a „služka“.¹¹

Jako celé manželství, i samotná sexualita má dva cíle, potomstvo a prohlubování vztahu muže a ženy. Augustin do jisté míry podceňuje druhý z těchto dvou významů sexuality. Z otázek, zda by se člověk rozmnožoval jinak nebýt dědičného hříchu nebo zda je povinné manželství biblických praotců stejně dobré jako křesťanské panenství a manželství, se ukazuje, že manželství je pro Augustina cosi dobrého, ale v zásadě překonaného. Zdá se, že realizace základního antropologického určení člověka, totiž společenství přející dobro a pomáhající nejbližšímu člověku, je v Augustinově pojetí transformováno téměř výhradně do duchovních vztahů. Pak už se nelze divit, že v souvislosti s manželstvím se téměř výhradním tématem stává sexualita a plození.

Za ospravedlnitelný považuje pouze manželský styk za účelem plození potomstva.¹² Význam sexuálního života pro rozvíjení vztahu muže a ženy silně podceňuje, neboť považuje manželský styk bez „nutné potřeby“ pro plození dětí za „ne rozum, ale žádostivost“,¹³ a klasifikuje ho jako lehký hřích. V diskusi s Juliánem, který ho nařkl z manicheismu, se Augustin například poněkud emotivně táže, zda je pro něj výron semene hlavním cílem sexuálního spojení.¹⁴ Na takto položenou otázku není samozřejmě možné odpovědět jinak než záporně. Problém je ale samotná formulace otázky. Smyslové potěšení plynoucí ze sexuálního styku má totiž širší rozměr než pouhé tělesné sebe-uspokojení. V normálním případě by se totiž mělo jednat o vzájemné

¹⁰ *De bono coniugali*, 3.

¹¹ Srov. AURELIUS AUGUSTINUS, *Ennarationes in Psalmos* 143, 6.

¹² Srov. *De bono coniugali*, 6.

¹³ Srov. *De bono coniugali*, 10; k pojetí žádostivosti srov. AURELIUS AUGUSTINUS, *De nuptiis et concupiscentia* I, 24.

¹⁴ Srov. *De nuptiis et concupiscentia* II, 8.

vyjádření lásky a otevřenosti jednoho druhému. Na této rovině samozřejmě nelze zcela oddělit rozměr fyzický a psychický. To však Augustin příliš nereflektuje.

Toto určité podcenění tělesného rozměru hlubokého mezi-osobního vztahu, kterým je manželství, plyne z Augustinovy novoplatónsky inspirované antropologie podceňující smyslovou a tělesnou dimenzi lidského života.¹⁵ To, co se v Augustinově teorii poznání odráží v zdůraznění rozumu a minimalizaci role smyslů, to se analogicky projevuje i v antropologii a etice podceněním významu těla pro mezilidské vztahy,¹⁶ z nichž manželství bezpochyby patří k nejvyšším.

3. CÍRKEVNĚ PRÁVNÍ REFLEXE: DISKUSE O VZNIKU MANŽELSTVÍ

Nyní se podívejme na některé momenty učení církve, které souvisejí s oněmi dvěma cíli manželství. V židovském, římském i křesťanském pojetí bylo manželství sociální událostí a obvykle bylo uzavíráno slibem muže a ženy. Zajímavou diskusí, která má jistou vypovídací hodnotu pro reflexi manželství, byla v středověku kladená otázka, kdy přesně manželství začíná. Samotné uzavření manželství totiž nebylo často jediným úkonem. Židé například nejprve slavili zasnuby, od kterých ještě celý rok žila nevěsta s rodiči, a teprve poté byla svatba, kdy byla nevěsta uvedena do ženichova domu. Za počátek manželství však byly považovány zasnuby. Jiným momentem, který se bral v úvahu byl začátek sexuálního života manželů. Tento spor vyvolávala tehdejší praxe. Vzhledem k poměrně nízkému průměrnému věku, kterého se lidé dožívali, bylo pro otce rodiny nanejvýš potřebné, aby co nejdříve zajistil své děti i po stránce vhodného sňatku. To byl hlavní důvod velmi časného uzavírání manželství. Společný život manželů pak samozřejmě začínal mnohem později. V současnosti je z pochopitelných důvodů taková otázka víceméně irelevantní, protože důvody k časnému uzavírání sňatku již neexistují.

Velká diskuse o tom, zda je pro uzavření manželství konstitutivní slib nebo až slib dokonaný začátkem společného manželského života, vyřešil ve dvanáctém století papež Alexandr III. výnosem, který se snažil oba tyto právní názory smířit a uvést v jednotu. Za moment uzavření manželství považoval manželský slib (v tom navazoval na římskou tradici reprezentovanou sv. Janem Zlatoústým: *matrimonium non facit coitus, sed voluntas*), nicméně před započítím manželského sexuálního života považoval tento manželský slib za zrušitelný pouze z velmi vážného důvodu. Tím byly obvykle řeholní sliby jednoho z manželů.¹⁷

Spory o určení počátku manželství jsou v kontextu našeho tématu zajímavé proto, že ukazují, jakou váhu měl pro starověké a středověké teology a právníky na jedné straně vztah lásky mezi dvěma lidmi a na druhé straně jejich sexuální život. V problematice stanovení cílů manželství to ukazuje na správnost tradičně uváděné dvojice v pořadí 1. vzájemný vztah lásky (vyjádřený manželským slibem) a 2. plození potomstva.

¹⁵ Srov. J. M. RIST, *Augustine: Ancient Thought Baptized*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

¹⁶ Srov. AURELIUS AUGUSTINUS, *Confessiones*, III, 1.

¹⁷ Srov. J. KAŠNÝ, „Uzavírání manželství podle civilního a kanonického práva,“ *Studia theologica* 5, č. 2 [12] (2003): 30–40, zde 33.

4. ZÁVĚR

Po konfrontaci významných příkladů filozofické, teologické a církevně právní reflexe manželství lze konstatovat, že se váha argumentace kloní spíše k prioritě manželské lásky před plozením potomstva. Zde se však dostáváme k jistému paradoxu. V posledních staletích se v církevní nauce chápalo plození potomstva jako cíl prioritní. S tím (i když nikoli výhradně) souvisí i silný odpor vůči jakýmkoli umělým prostředkům regulujícím početí.¹⁸ Vzájemná láska vyjádřená svobodným manželským souhlasem se dostala až na druhé místo. Přitom právě manželský souhlas byl už od středověku považován za konstitutivní akt pro manželství.

V posledních desetiletích už se mezi cíli manželství nerozlišuje a jsou uváděny vedle sebe bez nároku na prioritu.¹⁹ Velmi šťastné vyjádření lze najít ve čtyřech všeobecných úkolech rodiny, jak je stanovila v roce 1980 biskupská synoda věnovaná rodině: „1. vytváření osobního společenství, 2. služba životu, 3. účast na vývoji společnosti, 4. účast na životě a poslání církve“.²⁰ Zde je manželský vztah uveden na prvním místě a jsou doplněny i dva společenské úkoly ve vztahu ke světu a k církvi. Toto vyjádření dobře respektuje logickou povahu manželství jako svazku lásky mezi ženou a mužem, který vede k plození potomstva a který má svůj význam pro společenství lidí jak na rovině přirozené (občanská společnost), tak nadpřirozené (církev).

Pokoncilní vývoj, který přinesl vícero posunů v katolické nauce, však nebývá vždy a všemi hodnocen pozitivně. Řada myšlenek a závěrů je chápána jako zřeknutí se tradiční nauky a jako taková je hodnocena negativně. I v případě priority cílů manželství se taková námitka sama nabízí. Vzhledem k některým argumentům, které byly výše předloženy, se však situace jeví poněkud diferencovanějším způsobem než paušální hodnocení předkoncilní – pokoncilní. Vývoj posledních desetiletí přinesl bezpochyby řadu nových a originálních myšlenek (papež Jan Pavel II. patřil mezi nejvýznamnější filozofy a teology, kteří se manželstvím v posledním půlstoletí zabývali, a pokoncilní obnova reflexe manželství je do značné míry jeho dílem). Samotné pokoncilní chápání priority cílů manželství však nijak novátorské není.

Když v některých debatách můžeme slyšet hlasy o „zmodernizování“ církevního pohledu na manželství, ať už je to hodnoceno pozitivně či negativně, není zcela přesné považuje-li se upřednostňování plození jako prvního cíle manželství za jakousi původní nebo tradiční nauku. Jak z filozofické reflexe manželského vztahu, tak i z textů jednoho z nejvýznamnějších církevních otců, který křesťanskou teologii manželství v mnohém ovlivnil (a to ne vždy jen pozitivně), tak i z právní praxe křesťanského starověku a středověku se ukazuje, že prioritou láskyplného přátelského vztahu, který vychází z vůle sdílet dobré i zlé a z přání dobra pro druhého člověka, není žádnou „pokoncilní novinkou“, ale postojem, který má svou oporu ve filozofickém pohledu na člověka, tradičních teologických textech i církevním právu.

¹⁸ Srov. PIUS XI., encyklika *Casti connubii*, 60 (31. 12. 1930).

¹⁹ Srov. DRUHÝ Vatikánský koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 48.

²⁰ JAN PAVEL II., apoštolská adhortace *Familiaris consortio* (22. 11. 1981), 17.

Selected Suggestions for a Discussion about the Goals of Matrimony

Keywords: Matrimony; Aristotle; St. Augustine; Canon law; Goals of matrimony

Abstract: The paper is focused on the philosophical analysis of matrimony with respect to its main goals. Firstly, it presents Aristotle's theory of friendship as the basic ethical category for matrimonial interpersonal relationships. Secondly, it shows some remarks of St. Augustine on matrimony from both philosophical and theological points of view. Finally, it deals with several questions of Church law and compares these approaches.